

יוסי ברוכי

יציאת מצרים – לוח זמנים

פתיחה

מאמר זה הינו נסיון לנתח בכיוון מיוחד את סיפור יציאת מצרים, החל מהתוכניות הראשוניות במעמד הסנה וכלה במעמד הסיום בקריעת ים-סוף¹, שם נפרדים בנ"י ממצרים בהבטחה שלא יוסיפו לראותם עוד עד עולם. מתוך סקירת השלבים המוקדמים, ננסה לתת מבט חדש ומקורי על אירועי השבועות, הימים והשעות שקדמו לליל ט"ו בניסן, שנת ב' אלפים תמ"ח לבריאת העולם. יצויין, כי הפרשנות המיוחדת הניתנת כאן למהלכים, מתוך דקדוק מיוחד בכתובים עצמם, איננה נשענת כלל על מדרשי חז"ל, ואף כי איננה סותרת אותם מבחינה מהותית, נראה ממדרשים רבים כי חז"ל לא ראו לדקדק בדרך זו בפירוש המקראות.

באבחנה ראשונית ניתן לחלק את שלב ההכנות ליציאת מצרים לשלוש פגישות-הכנה בין הקב"ה למשה רבינו:

א. מעמד הסנה הראשון (ג, א - ד, ז).

ב. מעמד הסנה השני (ה, כב - ו, ח).

ג. מעמד ארץ מצרים (ו, י - ז, ז).

לקמן יוסברו השמות שניתנו לפגישות השונות.

בכל אחת מן הפגישות הללו פורש הקב"ה בפני משה תוכנית, מגדיר לו מטרה ומטיל עליו שליחות.

מעמד הסנה הראשון

א	ג	ומשה היה רעה את צאן יתרו חתנו כהן מדין, וינהג את הצאן אחר
ב		המדבר, ויבא אל הר הא-להים חֲרָבָה. וירא מלאך ד' אליו בלבת-אש מתוך הסנה...
ו	ז	ויאמר: אנכי א-להי אביך א-להי אברהם, א-להי יצחק וא-להי יעקב... ויאמר ד': ראה ראיתי את עֲנִי עמי אשר במצרים, ואת צעקתם שמעתי מפני נגשיו, כי ידעתי את מכאביו. וארד להצילו מיד מצרים ולהעלתו מן הארץ ההוא, אל ארץ טובה ורחבה, אל ארץ זבת חלב ודבש, אל מקום הכנעני והחתי והאמרי והפְּרִזִי והחוי והיבוסִי. ועתה הנה צעקת בני-ישראל באה אלי, וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים לחצים אתם. ועתה לכה ואשלחך אל פרעה, והוצא את עמי בני-ישראל ממצרים...
ז	ט	לך ואספת את זקני ישראל, ואמרת אֲלֵהֶם: ד' א-להי אבותיכם נראה

1. ודאי שבהסתכלות מחשבתית רחבה, המהלך הא-להי לא נסתיים ביציאת מצרים והוא נמשך עד מעמד הר-סיני, עד הכניסה לארץ... וגם הגאולה העתידה היא המשך ישיר ליצ"מ.

יז אל, א-להי אברהם, יצחק ויעקב, לאמר: פקד פקדתי אתכם ואת
 העשוי לכם במצרים. וְאָמַר: אעלה אתכם מִצְרַיִם, אל ארץ הכנעני
 יח והחתי והאמרי והפרזי והחוי והיבوسی, אל ארץ זבת חלב ודבש. ושמעו
 לקלך, ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים, ואמרתם אליו: ד'
 א-להי העבריים נקרה עלינו, ועתה נלכה-נא דרך שלשת ימים במדבר,
 יט ונזבחה לד' א-להינו. ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלך,
 כ ולא ביד חזקה. ושלחתי את ידי, והכיתי את מצרים בכל נפלאתי אשר
 כא אעשה בקרבן, ואחרי כן ישלח אתכם. ונתתי את חן העם הזה בעיני
 כב מצרים, והיה כי תלכו לא תלכו ריקם. ושאלה אשה משכנתה ומגרת
 ביתה כלי כסף וכלי זהב ושמלת, ושמתם על בניכם ועל בנותיכם
 ונצלתם את מצרים.

במעמד הסנה הראשון (ג, א-כב) פורש הקב"ה את התוכנית הא-להית בפני משה רבינו
 בשני שלבים:

השלב הראשון (י-י) מהווה פגישת הכרות עם המִדְבָּר ("אנכי א-להי אביך א-להי
 אברהם א-להי יצחק וא-להי יעקב"), עם הבעיה ("ראה ראיתי את עֲנִי עמי אשר
 במצרים ואת צעקות שמעתי מפני נגשיו, כי ידעתי את מכאביו"), עם המטרה
 והתכלית ("וארד להצילו מיד מצרים ולהעלתו מן הארץ הָהוּא, אל ארץ טובה
 ורחבה, אל ארץ זבת חלב ודבש, אל מקום הכנעני והחתי והאמרי והפרזי והחוי
 והיבوسی"), עם חומרת המצב ("ועתה הנה צעקת בני-ישראל באה אלי, וגם ראיתי
 את הלחץ אשר מצרים לחצים אתם") ועם השליחות ("ועתה לכה ואשלחך אל
 פרעה, והוצא את עמי בני-ישראל ממצרים").

בשלב זה השליחות היא אל פרעה.

בשלב השני (טז-כב) פורש הקב"ה בפני משה את התוכנית המפורטת, צעד אחר
 צעד, עד היציאה ממצרים (ולא עד בכלל).

א. "לך ואספת את זקני ישראל, ואמרת אֲלֵהֶם: ד' א-להי אבותיכם נראה
 אלי... לאמר: פקד פקדתי אתכם... ואמר: אעלה אתכם מִצְרַיִם אל
 ארץ הכנעני...".

ב. "ושמעו לקלך".

ג. "ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים, ואמרתם אליו: ד' א-להי
 העבריים נראה עלינו, ועתה נלכה-נא דרך שלשת ימים במדבר ונזבחה
 לד' א-להינו".

ד. "ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלך, ולא ביד חזקה".

ה. "ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים בכל נפלאתי אשר אעשה בקרבן,
 ואחרי כן ישלח אתכם".

ו. "ונתתי את חן העם הזה בעיני מצרים... ושאלה אשה משכנתה... ונצלתם
 את מצרים".

גם כאן השליחות היא אל פרעה. אסיפת זקני ישראל - מטרתה גיבוש משלחת
 מכובדת שתעמוד לפני מלך מצרים.

התוכנית, כפי שמצטיירת בשלב זה, היא פשוטה: משה יאסוף את הזקנים וימסור להם את דבר ד'; ה'קנים ישמעו לקולו; המשלחת המגובשת תבוא אל פרעה ותציב בפניו את דרישותיו של הקב"ה; פרעה לא ישמע לקולם; הקב"ה יכה את מצרים; ועם ישראל יצא ממצרים.

אפשר לחלק את התוכנית לשני חלקים: שלושת השלבים הראשונים הם באחריות משה, ושלושת השלבים האחרונים הם באחריות הקב"ה.

בין הצגת התוכנית הראשונה לשנייה, ולאחר הצגת התוכנית השנייה עונה הקב"ה לשאלותיו של משה. לא אדון כאן בתוכן השר'ת, רק אציין נקודה אחת: למרות שמפורש בדברי הקב"ה שהשליחות היא אל פרעה, חוזר משה ומקשה קושיות, שלכאורה, אינן ממין הטענה: "הנה אנכי בא אל בני-ישראל... ואמרו לי מה שמו" (יג), "והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקלי" (ד, א). משה רואה חשיבות בהעמקת המודעות אצל בני-ישראל לתהליך גאולתם (ואולי הוא אף סובר שאין צורך כלל בהסכמת פרעה), אך נראה שכוונת הקב"ה בשלב הזה היא לא להכניס את בני בסוד העניין (אולי מפני שאינם מוכשרים לכך מקוצר רוח ומעבודה קשה)², אלא רק את הזקנים, לצורך גיבוש משלחת מייצגת שתבוא אל מלך מצרים.

ביצוע התוכנית מתואר בסוף פרק ד (כט-לא) ובפרק ה (עד פסוק כב):

משה רבינו מילא את חלקו כמעט בשלמות. רז"ל מדייקים ומצביעים על כך שבשלב השלישי ישנה חריגה מהתוכנית: זקני ישראל נשמטו ולא באו אל פרעה. תגובת פרעה היתה: "למה משה ואהרן תפריעו את העם ממעשיו, לכו לסבלתיכם". סירוב פרעה לשלח היה, אמנם, חלק מהתוכנית, אך הכבדת העבודה על בני לא היתה בה. יתכן שאילו היתה עומדת בפני פרעה משלחת מייצגת של העם היה מתייחס אחרת לבקשה, ולפחות לא מכביד את העבודה. בשלב זה נראה כי היה זה הקב"ה שלא השלים את חלקו. כמתחייב על-פי התוכנית, לא נענה פרעה לבקשת משה ואהרן, אך ההמשך הישיר - "ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים" - עדין לא בא.

בכתובים לא מפורש כמה זמן עבר עד שפקעה סבלנותו של משה רבינו, אך בסופו של דבר, בראותו כי בוששות המכות לבוא, שב משה אל ד' ומעלה את טענותיו. מן הביטוי "וישב משה אל ד'" (פסוק כג) נלמד כי משה שב אל המקום אשר עמד שם בתחילה לפני ד' - אל הר הא-להים³, ומכאן שמה של הפגישה השנייה: מעמד הסנה השני.

2. נקודה למחשבה: כל מהלך גאולת בני-ישראל ממצרים וכניסתם לארץ איננו מותנה ברצון בני-ישראל (כפי שיוסבר גם להלן), אלא מתבצע כמהלך א-להי, מחוייב המציאות, שנגזר בגזירת ברית בין-הבתרים, ומהווה חלק מהותי בהתפתחות העולם - תנאי למעשה בראשית. עם ישראל חייב לצאת ממצרים ולהיכנס לארצו; השכינה, כנסת ישראל, חייבת לשוב מהגלות אל מקומה.

בפני כל יחיד ויחיד עומדת הבחירה בין הצטרפות למהלך זה או פרישה מן הציבור - "ובחרת בחיים". כך במצרים: "וחמשים יצאו בני-ישראל"; כך במעמד הר סיני: "כפה עליהם הר כגיגית"; כך בחטא העגל וכך בחטא המרגלים: מי שרצה לחזור למצרים - מת במדבר, אך עם ישראל כעם שב לארצו.

3. הביטוי חוזר על עצמו שנית לאחר חטא העגל (שמות לב, לא), באותה משמעות.

מעמד הסנה השני

ו ישב משה אל ד' ויאמר: ד', למה הרעתה לעם הזה, למה זה שלחתני. ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הָרַע לעם הזה, והֲצַל לא הצלת את עמך. ויאמר ד' אל משה: עתה תראה אשר אעשה לפרעה, כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו.	ה	כב
וידבר א-להים אל משה, ויאמר אליו: אני ד'. וארא אל אברהם, אל יצחק ואל יעקב בא-ל ש-די, ושמי ד' לא נודעתי להם. וגם הקמתי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען, את ארץ מגְרִיהֶם אשר גרו בה. וגם אני שמעתי את נאקת בני-ישראל אשר מצרים מעבדים אתם, ואזכר את בריתי. לכן אמר לבני-ישראל: אני ד', והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים, והצלתי אתכם מעבדתם, וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדלים. ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לא-להים, וידעתם כי אני ד' א-להיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים. והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם, ליצחק וליעקב, ונתתי אתה לכם מורשה, אני ד'. וידבר משה כן אל בני ישראל ולא שמעו אל משה מקצר רוח ומעבדה קשה.	ב ג	ד

כאמור, מעמד זה מתקיים ביוזמתו של משה, ולכן משה הוא הפותח והקב"ה משיב לטענותיו. טענתו של משה היא פשוטה: אני עשיתי את חלקי - "באתי אל פרעה לדבר בשמך"; פרעה, כמתוכנן - "הָרַע לעם הזה"; אך הקב"ה לא קיים את חלקו - "והֲצַל לא הצלת את עמך". אם כך הם פני הדברים, הרי אין טעם בשליחותי - "למה הרעתה לעם הזה, למה זה שלחתני?"

נשים לב להדגשתו של משה: "באתי אל פרעה לדבר בשמך"; יתכן שמשה רומז כאן לשאלותיו במעמד הראשון, בהן ראינו כי נטייתו היתה לפעול בקרב העם, ולא דווקא לבקש את הסכמת פרעה, בעוד שהקב"ה עמד על כך שהשליחות היא אל פרעה.

תשובתו של הקב"ה (n-a) מתחלקת לשני חלקים:

החלק הראשון (n, a) הוא תשובה לטענתו של משה במישור המעשי: "עתה תראה אשר אעשה לפרעה". איננו יודעים מן הכתובים כמה זמן עבר מאז המעמד הראשון, אך מהלשון "עתה" נראה, כי זמן לא-רוב יעבור מהמעמד השני עד לביצועה המלא של התוכנית.

בחלק השני (n-b) עונה ד' לטענתו של משה במישור העקרוני, פורש בפניו תוכנית חדשה, ושולח אותו לשליחות חדשה - אל בני ישראל: "וידבר א-להים אל משה, ויאמר אליו: אני ד', וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב בא-ל ש-די, ושמי ד' לא נודעתי להם". ע"פ חז"ל (שמ"ר ג, ז) מלמד כאן הקב"ה את משה שיעור באמונה, ומוכיח אותו על כך, שלהבדיל מהאבות, אין הוא נאזר במספיק סבלנות, ובא לידי הרהור אחר מידותיו של הקב"ה.

בהמשך - אולי גם כמענה לנטיית ליבו של משה - שולח אותו הקב"ה אל בני-ישראל עם תוכנית חדשה: "לכן אמר לבני-ישראל: אני ד', והוצאתי... והצלתי..."

וגאלתי... ולקחתי... וידעתם כי אני ד' א-להיכם, המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים". התוכנית פורשת בפני בני בני את כל שלבי גאולתם, עד לתכליתה: "והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם, ליצחק וליעקב, ונתתי אתה לכם מורשה, אני ד'".

תוצאות השליחות הזאת נכתבים כברורים מאליהם (ו, ט): "וידבר משה כן אל בני-ישראל, ולא שמעו אל משה מקצֶר-רוח ומעבדה קשה". אם עוד היה למשה הרהור בליבו אחר מידותיו ודרכי פעולתו של הקב"ה, הרי לאחר תגובה זו של בני ישראל, לא נותר לו למשה רבינו אלא לבטוח בה' לבדו. כאמור, הבטיח הקב"ה למשה "עתה תראה...", ונראה כי לא עובר זמן רב, והדיבור עם משה מתחדש - הפעם ביוזמתו של הקב"ה.

מעמד ארץ מצרים

למפגש השלישי בין הקב"ה למשה רבינו ע"ה קראנו בשם: מעמד ארץ מצרים. להבדיל משני המפגשים הקודמים שהתרחשו בהר הא-להים, בסנה, במעמד השלישי היה הדיבור אל משה בארץ מצרים: "ויהי ביום דבר ד' אל משה בארץ מצרים" (ו, כח).

ו	י	וידבר ד' אל משה לאמר. בא דבר אל פרעה מלך מצרים, וישלח את בני-ישראל מארצו. וידבר משה לפני ד' לאמר: הן בני-ישראל לא שמעו אלי, ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים.
יג		וידבר ד' אל משה ואל אהרן, ויצום אל בני-ישראל ואל פרעה מלך מצרים, להוציא את בני-ישראל מארץ מצרים.
יד	כו	אלה ראשי בית אבתם, בני ראובן בכר ישראל... הוא אהרן ומשה, אשר אמר ד' להם: הוציאו את בני-ישראל מארץ מצרים על צבאתם. הם המדברים אל פרעה מלך מצרים להוציא את בני-ישראל ממצרים, הוא משה ואהרן. ויהי ביום דבר ד' אל משה בארץ מצרים.
טז		וידבר ד' אל משה לאמר: אני ד', דבר אל פרעה מלך מצרים את כל אשר אני דבר אליך. ויאמר משה לפני ד': הן אני ערל שפתים ואיך ישמע אלי פרעה.
ז	א	ויאמר ד' אל משה: ראה נתתיך א-להים לפרעה, ואהרן אחיך יהיה נביאך. אתה תדבר את כל אשר אצוץ, ואהרן אחיך ידבר אל פרעה, ושלח את בני-ישראל מארצו. ואני אקשה את לב פרעה, והרביתי את אתתי ואת מופתי בארץ מצרים. ולא ישמע אלכם פרעה, ונתתי את ידי במצרים, והוצאתי את צבאתי, את עמי בני-ישראל מארץ מצרים בשפטים גדלים. וידעו מצרים כי אני ד', בנטתי את ידי על מצרים, והוצאתי את בני-ישראל מתוכם. ויעש משה ואהרן כאשר צוה ד' אתם כן עשו. ומשה בן שמנים שנה ואהרן בן שלש ושמנים שנה בדברם אל פרעה.

בפתיחת המעמד (ו, יב) מתנהל דו-שיח בין הקב"ה למשה: הקב"ה קורא למשה לבוא ולדבר אל פרעה מלך מצרים, ומשה מתחמק בטענה שהוא ערל שפתיים.

כתשובה לדברי משה מפנה הקב"ה את הדיבור "אל משה ואל אהרן", ומטיל עליהם שליחות "אל בני-ישראל ואל פרעה מלך מצרים", כשהמטרה היא - "להוציא את בני-ישראל מארץ מצרים" (ו, יג).

פסוק יג, כפי שנראה להלן, מהווה סיכום כולל של מעמד ארץ מצרים. לפני שנמשיך הלאה, נשים לב: השליחות הפעם היא כפולה - "אל בני-ישראל ואל פרעה מלך מצרים".

מכיון שבמעמד זה מקבל גם אהרון תפקיד מרכזי, כפי שנראה להלן, הוצרך הכתוב ליחסו ואת משפחתו, ולכך מוקדשת הפרשה הבאה: "אלה ראשי בית אבתם..." (יד-כז).

בסיום פרשת היחוס, ולאחר שהוגדר שוב תפקידם הכפול של משה ואהרן - "אשר אמר ד' להם הוציאו את בני-ישראל... הם המדברים אל פרעה מלך מצרים להוציא את בני-ישראל ממצרים" - בא פסוק הסיום (כח) ומחזיר אותנו אל הראשונות, ומכאן יבואו בהרחבה רבה דברי ד' במעמד ארץ מצרים - "ויהי ביום דבר ד' אל משה בארץ מצרים".

המעמד נפתח כאמור, בקריאתו של הקב"ה למשה לבוא ולדבר אל פרעה ובסירובו של משה בטענה שהוא ערל שפתיים. פסוקים כט-ל חוזרים על אותו דו-שיח דלעיל (ו, יג-יב) בשינויים קלים⁴.

כתשובה לטענת משה "הן אני ערל שפתיים" מצרף הקב"ה לשליחות את אהרן; גם בזה אין חדש, אך כאן מתברר כי ישנה חלוקת תפקידים ביניהם: "ויאמר ד' אל משה: ראה נתתיך אלהים לפרעה, ואהרן אחיך יהיה נביאך. אתה תדבר את כל אשר אצוץ, ואהרן אחיך ידבר אל פרעה" (ו, יג-יב). כהרחבה לנאמר לעיל: "וידבר ד' אל משה ואל אהרן" (ו, יג), מתברר כאן כי אין להבין שהדיבור הא-להי היה בפועל עם משה ועם אהרן, אלא דיבר ד' עם משה לבדו, כאשר תכלית הציווי היא אל משה ואל אהרן, כל אחד בתפקידו, כל אחד במדרגתו.

בהמשך הפרשה (ג-ה) פורש הקב"ה בפני משה תוכנית שלישית, ובה שלשה שלבים:

א. "ואני אקשה את לב פרעה, והרביתי את אתתי ואת מופתי בארץ מצרים (מכות מצרים)"⁵.

ב. "ולא ישמע אלכם פרעה, ונתתי את ידי במצרים, והוצאתי את צבאתי, את עמי בני-ישראל, מארץ מצרים בשפטים גדלים (מכת בכורות והיציאה ממצרים)"⁶.

ג. "וידעו מצרים כי אני ד' בנטתי את ידי על מצרים, והוצאתי את בני-ישראל מתוכם (קריעת ים-סוף)"⁷.

4. נקטנו בשיטה זו, אע"פ שיש מפרשים כי אין כאן חזרה אלא דיבור חדש. מבחינה סגנונית נראה כי זהו פשוטו של מקרא כפי שיבואר להלן.

5. עניין חיזוק והכבדת לב פרעה חוזר בכל המכות. להלן נעמוד על הבחנה במכות בין "אותות" ל"מופתים".

6. הביטוי "לא ישמע אלכם פרעה" חוזר שנית לפני מכת בכורות (יא, ט).

7. הביטוי "וידעו מצרים כי אני ד'" חוזר פעמיים לפני קריעת ים-סוף (יד, ד, יח).

במבט ראשון, נראה שכאן מסתיים מעמד ארץ מצרים. פסוק ו, שכבר איננו חלק מן המעמד, מסכם וקובע: "ויעש משה ואהרן כאשר צוה ד' אתם, כן עשו". חשוב להדגיש, כהכנה לבאות, כי "סגירת המעגל" כאן היא סיגנונית בלבד ואיננה כרונולוגית, שכן מבחינה כרונולוגית היא מעמידה אותנו כבר עכשיו לאחר קריעת ים-סוף - השלב האחרון של התוכנית, בעוד שהתורה, החל מהפרשה הבאה, מתחילה לתאר בפירוט את השלבים השונים בדרך לביצוע התוכנית הא-להית הנ"ל ליציאת בני ממצרים.

פסוק ז, המסיים את הפרשה, כבר מחזיר אותנו לתחילת הדרך, וקובע נקודת ציון כרונולוגית לגבי תחילת ביצועה של התוכנית: "ומשה בן שמנים שנה, ואהרן בן שלש ושמנים שנה בדברם אל פרעה"⁸.

אפשר לסכם ולומר, כי במעמד ארץ מצרים שולח ד' את משה ואהרן לדבר אל פרעה, ופורש לפניו תוכנית בת שלושה שלבים, שהאחרון שבהם הוא קריעת ים-סוף. כל שלושת השלבים הם באחריותו של הקב"ה; תפקידם של משה ואהרן מסתכם בדיבור אל פרעה. יש לשים לב, כי להבדיל מהשליחויות הקודמות, שבהן שם הקב"ה דברים בפי משה, כאן לא מפורט מה על משה לומר, אלא רק: "דבר אל פרעה מלך מצרים את כל אשר אני דבר אליך" (ו, כט) או: "אתה תדבר את כל אשר אצוץ" (ו, ב). נראה כי כאן לא מדובר באמירה חד-פעמית, כבשליחויות הקודמות. תפקידם של משה ואהרן הוא ליצור קשר שוטף בין פרעה לבין הקב"ה, ולהשמיע באוזני פרעה בכל שלב ושלב את דברי ד'.

אולם עיון בדברים מעמיד אותנו בפני שאלה: בהגדרה הכוללת של המעמד נאמר: "וידבר ד' אל משה ואל אהרן, ויצום אל בני-ישראל ואל פרעה מלך מצרים" (ו, יג), בעוד שכאן השליחות היא אל פרעה בלבד. המפרשים על הפסוק מעלים פתרונות שונים, אך לא מצאנו פתרון שהניח את דעתנו מבחינת פשוטו של מקרא. יתירה מזו: יש לשים לב, כי לא זו בלבד שהשליחות היא אל פרעה, אלא התוכנית כולה עוסקת בפרעה ובמצרים, ומתייחסת אל בני-ישראל רק כבדרך-אגב: "ואני אקשה את לב פרעה, והרביתי את אתתי ואת מופתי בארץ מצרים. ולא ישמע אלכם פרעה ונתתי את ידי במצרים, והוצאתי את צבאתי את עמי בני-ישראל מארץ מצרים בשפטים גדלים. וידעו מצרים כי אני ד' בנטתי את ידי על מצרים, והוצאתי את בני-ישראל מתוכם".

וכאן אנו מגיעים אל החידוש המרכזי של מאמר זה.

ראינו כי הכתוב מדגיש בתחילת המעמד שהדיבור אל משה היה בארץ מצרים (ו, יג). עמדנו על כך שהדיבור היה אל משה ואל אהרן. האם זכורה לנו פרשה נוספת שנאמרה אל משה ואל אהרן בארץ מצרים?

8. בהצצה למסורות הכרונולוגיות של רז"ל, ניתן אולי ללמוד כאן דבר מעניין. ע"פ חז"ל בסע"ר התרחש מעמד הסנה הראשון בפסח, שנה לפני יציאת מצרים. לא ידוע לי על מסורת לגבי שני המפגשים הבאים, אך בהנחה שמשמעות הכתוב: "בן שמנים שנה" היא שכבר מלאו לו שמונים, הרי שאנו עומדים לא לפני ז' באדר בשנת יציאת מצרים. הנחה זו מותירה לנו חודש בלבד לכל עשר המכות.

ויאמר ד' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר: החדש הזה לכם ראש חדשים, ראשון הוא לכם לחדשי השנה. דברו אל כל עדת ישראל לאמר, בעשר לחדש הזה: ויקחו להם איש שה לבית אבת, שה לבית... והיה לכם למשמרת עד ארבעה עשר יום לחדש הזה, ושחטו אתו כל קהל ישראל בין הערְבִים... וככה תאכלו אתו: מתניכם חֲגִרים, נעליכם ברגליכם ומקלכם בידכם, ואכלתם אתו בחפזון, פסח הוא לד'. ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה, והכיתי כל בכור בארץ מצרים, מאדם ועד בהמה, ובכל אלהי מצרים אעשה מצרים, אני ד'. והיה הדם לכם לאת על הבתים אשר אתם שם, וראיתי את הדם ופסחתי עלכם, ולא יהיה בכם נגף למשחית בהלתי בארץ מצרים. והיה היום הזה לכם לזכרון, וחסגתם אתו חג לד', לדרתכם, חַקַּת עולם תִּחַגְּהוּ. שבעת ימים מצות תאכלו, אך ביום הראשון תשביתו שאר מבתיכם, כי כל אכל חמץ, ונכרתה הנפש ההוא מישראל, מיום הראשון עד יום השביעי. וביום הראשון מקרא-קדש, וביום השביעי מקרא-קדש יהיה לכם, כל מלאכה לא יעשה בהם, אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם. ושמרתם את המצות, כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם מארץ מצרים, ושמרתם את היום הזה לדרתכם חַקַּת עולם. בראשון בארבעה עשר יום לחדש בערב... בכל מושבתיכם תאכלו מצות.	יב א ב ג ד ה ו ז ח ט י יא יב יג יד טו טז יז יח יט כ
---	---

כאן נצטוו משה ואהרן לדבר אל כל עדת ישראל. הפרשה כולה מתייחסת ישירות לבני-ישראל, ועוסקת במצוות המעשיות שאותם צריכים לעשות בני-ישראל בכל שלב ושלב. יש בפרשה שלושה שלבים:

- א. **הכנות לפסח:** מתן תדרוך בי' בניסן לכל עדת ישראל לקראת הבאות⁹; ציווי על לקיחת השה ושמירתו ועל מצוות הפסח (השלבים הבאים).
- ב. **סדר ליל הפסח:** מצוות שחיטת הפסח בי"ד בניסן; אכילתו בחיפזון בליל ט"ו, וקביעת היום הזה לזכרון - חג לד'.
- ג. **ט"ו-כ"א בניסן:** מצוות אכילת מצות והשבתת חמץ מט"ו בניסן למשך שבעה ימים. קביעת חג שבעת ימים כאשר היום הראשון וגם היום השביעי מקרא קודש.

שלושת השלבים כאן מקבילים לשלושת השלבים בתוכנית של פרעה ומצרים, אלא שבתוכנית כאן מקבילים בני-ישראל לוח זמנים מדוייק: שלב ההכנות (י'-י"ד בניסן) מקביל למכות מצרים (כפי שנרחיב להלן); שחיטת השה ואכילתו בחיפזון מקבילות למכת בכורות וליציאה ממצרים; ומקרא-קודש בשביעי של פסח מקביל לקריעת ים-סוף - ההתנתקות המוחלטת ממצרים - "לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם". בהמשך נעמוד גם על משמעותם של שבעת ימי החג שבאמצע. על-פי הדברים האלו צריך לתת את הדעת על מבנה הפרשיות.

9. נקטנו בשיטה זו ע"פ פיסוק הטעמים; כך מפרש גם רס"ג וכך נראה לנו פשט הכתוב - עי' בהערה הבאה.

מעמד ארץ מצרים נכתב בהגדרה כוללת בפרק ו, פסוק יג. לאחר פרשת היחוס חוזרים הכתובים לתחילת המעמד: "ויהי ביום דבר ד' אל משה בארץ מצרים". פרקים ז-יא עוסקים בפרעה ובמצרים, כאשר בתחילה מובאת תוכנית משולשת (ו), א-ה), שבסופה נאמר "ויעש משה ואהרן כאשר צוה ד' אתם, כן עשו" (ו); לאחר מכן מתואר ביצוע השלב הראשון של התוכנית - מכות מצרים, ובסופו מסכם הכתוב: "ומשה ואהרן עשו את כל המפתים האלה לפני פרעה, ויחזק ד' את לב פרעה ולא שלח את בני-ישראל מארצו" (יא, י).

פרק יב עוסק בבני-ישראל. בתחילה (א-ב) נפרשת התוכנית המשולשת; לאחר מכן (כא-כז) מתואר ביצוע השלב הראשון של התוכנית ע"י משה ואהרן: "ויקרא משה לכל זקני ישראל ויאמר אלהם: משכו וקחו לכם צאן למשפחתכם ושחטו הפסח"¹⁰; ובסוף מסכם הכתוב: "וילכו ויעשו בני-ישראל כאשר צוה ד' את משה ואהרן, כן עשו" (כח).

פסוק כט פותח בתיאור השלב השני של התוכנית המצרית - מכת הבכורות ויציאת בני-ישראל ממצרים: "ויהי בחצי הלילה". בסוף הפרשה (מא-מב) מסכם הכתוב: "ויהי בעצם היום הזה יצאו כל צבאות ד' מארץ מצרים".

הפרשה הבאה (נג-נד) עוסקת בביצוע השלב השני של התוכנית הישראלית - שחיטת הפסח¹¹: "ויהי ביום הזה יצאו כל בני-ישראל מארץ מצרים על צבאתם" (נא).

פרק יג (טו-טז) בראשיתו עוסק במצוות שנצטוו בני-ישראל לדורות, ובסופו (יז-כב) מתואר מסע בני ישראל במדבר בשבוע שבין השלב השני לשלישי.

פרקים יד-טו עוסקים בתיאור השלב השלישי - קריעת ים סוף בשביעי של פסח. כאן קשה לחלק בצורה ברורה אלו פסוקים שייכים לכל תוכנית. אפשר לומר, כי פרק יד שייך לתוכנית המצרית: תיאור קריעת ים סוף עצמה, ופרק טו שייך לתוכנית הישראלית - תיאור שירת הים מפי משה ובני-ישראל; אך נושא זה עוד צריך לימוד.

10. לא נאמר 'משכו וקחו לכם צאן בעשור לחודש' ומכאן ראה לשיטתנו בהערה הקודמת. משה רבינו עומד בעשור לחודש ומצווה את זקני ישראל (ובאמצעותם את כל עדת ישראל) על לקיחת השה ושמירתו ועל הלכות הפסח. בהתאמה למסורת חז"ל שעשור לחודש באותה שנה חל בשבת, ניתן לראות בפרשה זו מעין דרשת שבת הגדול שדרש משה רבינו בשבת שלפני פסח מצרים.

11. עיין פירוש רש"י על פס' מג.

א'-ט"ו בניסן, שנת ב'תמ"ח - יומן אירועים

עד כאן ערכנו השוואה בין התוכנית הא-להית ביחס לפרעה ולמצרים לבין התוכנית של בני-ישראל. ראינו כי ההבדל המרכזי בין שתי התוכניות הוא שבני-ישראל מקבלים לוח זמנים מדוייק, ואילו אצל המצרים מתוארים השלבים באופן כללי. המצוה הראשונה שנצטוו ישראל במעמד ארץ מצרים, היא: "החדש הזה לכם ראש חדשים, ראשון הוא לכם לחדשי השנה" (יב, ב). פשוטו של מקרא קובע כי חודש זה (ניסן) יהיה ראש חדשים, וממנו יתחילו לספור את השנים ליצירת עם ישראל - ליציאת מצרים. רז"ל מדייקים מן הכתוב "החדש הזה", כי פרשה זו נאמרה בראש-חודש, ומכאן לומדים את מצות קידוש-החודש ודיניה. משמעות הדבר היא, שהיום שבו "דבר ד' אל משה בארץ מצרים", ושבו גם התחילה לצאת אל הפועל התוכנית הא-להית ליציאת בני-ישראל ממצרים, נקבע כראש-השנה הישראלית. ההשלכות הנובעות מקביעה זו הן רבות, ואין כאן מקום לדון בכלן. אך עדיין עומדת בפנינו משימה לא קלה: אם היום בו "דבר ד' אל משה בארץ מצרים" הוא ראש חודש ניסן, הרי שיש לנו בסך-הכל שבועיים לעשרת המכות, ובמבט ראשון זה נראה מעט מדי זמן.

לפני שנגש לנתח את פרשיות המכות נקבע שני כללי-יסוד בהבנת פרשיות אלו:
 א. כפי שהודגש לעיל, סגירת מעגל בסוף ענין איננה כרונולוגית, אלא סגנונית.
 ב. מה שלא מפורש שיקרה מחר - קורה היום.
 בזאת יִבָּחן כי מעמד ארץ מצרים אחד הוא: אם כנים דברינו - עלינו להגיע למכת בכורות בליל ט"ו בניסן.
 כאמור, מעמד ארץ מצרים התרחש בא' בניסן, ב'תמ"ח לבריאת העולם -

ומשה בן שמנים שנה, ואהרן בן שלש ושמנים שנה בדברם אל פרעה.

עוד באותו יום:

ויאמר ד' אל משה ואל אהרן לאמר: כי ידבר אלכם פרעה לאמר תנו לכם מופת, ואמרת אל אהרן קח את מטך והשלך לפני פרעה, יהי לתנין. ויבא משה ואהרן אל פרעה, ויעשו כן... ויקרא גם פרעה לחכמים ולמכשפים, ויעשו גם הם... וישליכו איש מטהו, ויהיו לתנינם, ויבלע מטה אהרן את מטתם. ויחזק לב פרעה, ולא שמע אלהם, כאשר דבר ד' (ז, ח-ג).

עוד באותו יום (סביר שבסופו):

ויאמר ד' אל משה: כבד לב פרעה... לך אל פרעה בבקר (- ב' בניסן), הנה יצא המימה, ונצבת לקראתו על שפת היאר... ואמרת אליו... (יד-טז).

למחרת בבוקר, בב' בניסן, ניצב משה לקראת פרעה על שפת היאור ואומר אליו:

ד' א-להי העברים שלחני אליך... כה אמר ד'... הנה אנכי מכה במטה אשר בידך על המים אשר ביאר, ונהפכו לדם. והדגה אשר ביאר תמות, ובאש היאר, ונלאו מצרים לשמות מים מן היאר (טז-יח).

מיד באותו מעמד (בב' ניסן בבוקר):

ויאמר ד' אל משה: אמר אל אהרן, קח מטך ונטה ידך על מימי מצרים... ויהיו דם, והיה דם בכל ארץ מצרים... ויעשו כן משה ואהרן... לעיני פרעה ולעיני עבדיו, ויהפכו כל המים אשר ביאר לדם. והדגה אשר ביאר מתה, ויבאש היאר, ולא יכלו מצרים לשתות מים מן היאר. ויהי הדם בכל ארץ מצרים. ויעשו כן חרטמי מצרים בלטיהם, ויחזק לב פרעה... ויחפרו כל מצרים סביבת היאר, מים לשתות, כי לא יכלו לשתת ממימי היאר (יט-כד).

לא נזכר כמה זמן נמשכה מכת הדם; גם לא נאמר שפסקה כלל. בסוף הפרשה נאמר:

וימלא שבעת ימים אחרי הכות ד' את היאר (כה).

אילו נאמר "ויהי הדם שבעה ימים", הייתי מפעיל את הכלל הראשון ואומר שהפרשה הבאה (מכת הצפרדעים) התחילה באותו יום. אך הלשון "וימלא שבעת ימים אחרי..." - משמעותה כרונולוגית: הפרשה הבאה מתחילה שבעה ימים אחרי הכות ד' את היאר, כלומר: **בט' בניסן**.

ויאמר ד' אל משה: בא אל פרעה, ואמרת אליו... הנה אנכי נגף את כל גבולך בצפרדעים (כז-כט).

מיד באותו יום:

ויאמר ד' אל משה: אמר אל אהרן, נטה את ידך במטך... והעל את הצפרדעים על ארץ מצרים. ויט אהרן את ידו על מימי מצרים, ותעל הצפרדע, ותכס את ארץ מצרים. ויעשו כן החרטמים, ויעלו את הצפרדעים על ארץ מצרים (ח,א-ג).

פרעה לא מחכה, ועוד **באותו יום (ט' בניסן)**:

ויקרא פרעה למשה ולאהרן, ויאמר: העתירו אל ד', ויסר הצפרדעים... ויאמר משה לפרעה: התפאר עלי למתי אעתיר לך... ויאמר למחר (- י' בניסן). ויאמר: כדברך... ויצא משה ואהרן מעם פרעה, ויצעק משה אל ד' על דבר הצפרדעים אשר שם לפרעה (ח,ח-ט).

[מכת הצפרדעים ארכה יום אחד בלבד. סיום הפרשה (ט-יא) כבר קורה למחרת, ב' בניסן: "ויעש ד' כדבר משה, וימתו הצפרדעים... וירא פרעה כי היתה הרנחה, והכבד את לבו, ולא שמע אלהם כאשר דבר ד'".]

עדיין בט' בניסן (ע"פ הכלל הראשון) אנו קוראים:

ויאמר ד' אל משה: אמר אל אהרן, נטה את מטך, והך את עפר הארץ, והיה לכנם בכל ארץ מצרים. ויעשו כן... ויעשו כן החרטמים... ולא יכלו, ותהי הכנם באדם ובבהמה. ויאמרו החרטמים... אצבע א-להים הוא, ויחזק לב פרעה (יב-טו).

גם לגבי הכינים, כמו לגבי הדם, לא נזכרת הפסקת המכה.

עוד באותו יום (סביר שבסופו):

ויאמר ד' אל משה: השכם בבקר (- י' בניסן), והתייצב לפני פרעה, הנה יוצא המימה, ואמרת אליו (טז).

למחרת, ב' בניסן, היום בו יסורו הצפרדעים, משכים משה בבוקר, מתייצב לפני פרעה ואומר אליו:

כה אמר ד'... הנני משליח בך... את הערב... והפליתי ביום ההוא את ארץ גשן אשר עמי עמד עליה לבלתי היות שם ערב... ושמתו פֶּדַת בין עמי ובין עמך. למחר (-י"א בניסן) יהיה האת הזה (טז-ט).

סיכום תמונת המצב - י' בניסן: הדם בכל ארץ מצרים זה היום התשיעי; הצפרדעים סרו, "ויצברו אתם חֶמְרָם חֶמְרָם, ותבאש הארץ"^(י); הכֶּנֶם באדם ובבהמה זה היום השני. פרעה מקבל היום הפסקת אש - אולי יחזור בו מסירובו לשלח את העם; אם לאו - מחר בבוקר יבוא ערוב כבד, ואיתו צרור מכות נוסף. תזכורת: היום לוקחים בנ"י "איש שה לבית אבות" לצורך הפסח¹².

*

י"א בניסן:

ויבא ערב כבד ביתה פרעה ובית עבדיו, ובכל ארץ מצרים תִּשְׁחַת הארץ מפני הערב (כ).

פרעה לא מחכה, ובו ביום אנו קוראים:

ויקרא פרעה אל משה ולאהרן, ויאמר: לכו זבחו לא-להיכם בארץ. ויאמר משה: לא נכון לעשות כן... דרך שלשת ימים נלך במדבר וזבחנו... ויאמר פרעה: אנכי אשלח אתכם... העתירו בעדי. ויאמר משה: הנה אנכי יוצא מעמך, והעתרתי אל ד', וסר הערב מפרעה מעבדיו ומעמו מחר (- י"ב בניסן) (כא-כה).

מיד לאחר מכן:

ויצא משה מעם פרעה, ויעתר אל ד'.

[למחרת, ב"ב בניסן: "ויעש ד' כדבר משה, ויסר הערב מפרעה מעבדיו ומעמו, לא נשאר אחד. ויכבד פרעה את לבו גם בפעם הזאת, ולא שלח את העם" (כו-כז).]
בו ביום, ב"א בניסן, כשהערוב עדיין ממלא את מצרים, אנו קוראים:

ויאמר ד' אל משה: בא אל פרעה ודברת אליו... הנה יד ד' הויה במקנך... דָּבַר כבד מאד: והפלה ד' בין מקנה ישראל ובין מקנה מצרים... וישם ד' מועד לאמר: מחר (- י"ב בניסן) יעשה ד' הדבר הזה בארץ (ט,א-ה).

12. נקודה למחשבה: רק ממכת הערוב ואילך מציין הכתוב כי המכות לא פגעו בבני ישראל. כפי שהדם היה לאות במכת בכורות, כך מצוות לקיחת השה הגנה על בני ישראל מפני המכות.

[למחרת, ב"ב בניסן: "ויעש ד' את הדבר הזה ממחרת, ויקם כל מקנה מצרים... וישלח פרעה, והנה לא מת ממקנה ישראל עד אחד. ויכבד לב פרעה, ולא שלח את העם" (ו-ז)].
בו ביום, ב"א בניסן:

ויאמר ד' אל משה ואל אהרן: קחו לכם מלא חפניכם פיח כבשן, וזרקו משה השמימה לעיני פרעה. והיה לאבק על כל ארץ מצרים, והיה על האדם ועל הבהמה לשחין פרח אבעבעת בכל ארץ מצרים (ח-ט).

מיד:

ויקחו את פיח הכבשן, ויעמדו לפני פרעה, ויזרקו אתו משה השמימה, והיה שחין אבעבעת... ולא יכלו החרטמים לעמד לפני משה מפני השחין... ויחזק ד' את לב פרעה (ח-יב).

בו ביום (בסופו):

ויאמר ד' אל משה: השכם בבקר (- ב"ב בניסן), והתיצב לפני פרעה, ואמרת אליו... (יג).

למחרת, השכם בבוקר, ב"ב בניסן, היום בו יסור הערוב וימות כל מקנה מצרים בדבר, משה מתייצב לפני פרעה ואומר אליו:

כה אמר ד'... כי בפעם הזאת אני שלח את כל מגפתי... כי עתה (- ב"ב בניסן) שלחתי את ידי נאן אותך ואת עמך בדבר... ואולם בעבור זאת העמדתך... עודך מסתולל בעמי... הנני ממטיר כעת מחר (- ב"ג ניסן בבוקר) ברד כבד מאד... ועתה שלח העז את מקנך (יג-ט).

[במשך אותו יום: "הִירָא את דבר ד' מעבדי פרעה הניס את עבדיו ואת מקנהו אל הבתים; ואשר לא שם לבו אל דבר ד', ויעזב את עבדיו ואת מקנהו בשדה" (כ-כא)].

מסתבר שעוד באותו מעמד:

ויאמר ד' אל משה: נטה את ידך על השמים... ויט משה את מטהו על השמים (כב-כג).

סיכום תמונת המצב - י"ב בניסן: הדם בכל ארץ מצרים זה היום האחד-עשר; ריח הצפרדעים עדיין באוויר (עברו בשה"כ יומיים); הכנס באדם ובבהמה זה היום הרביעי. המצרים מנסים להתאושש מהערוב, שטר הבוקר. השחין פורח זה היום השני. כל מקנה מצרים מת הבוקר בדבר. פרעה מקבל היום הפסקת אש - אולי יחזור בו מסירובו לשלח את העם; אם לאו - מחר בבוקר יבוא ברד כבד מאוד, ואיתו צרור מכות נוסף ("כל מגפתי").

*

בי"ג בניסן השכם בבוקר¹³:

וד' נתן קלת וברד ותהלך אש ארצה... ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד... רק בארץ גשן, אשר שם בני-ישראל, לא היה ברד (כג-כה).

פרעה לא מחכה:

וישלח פרעה ויקרא למשה ולאהרן, ויאמר אלהם... העתירו אל ד'... ויאמר אליו משה: כצאתי את העיר אפרש את כפי אל ד', הקלות יחדלון, והברד לא יהיה עוד (כו-כט).

מיד:

ויצא משה מעם פרעה את העיר, ויפרש כפיו אל ד', ויחדלו הקלות והברד... וירא פרעה... ויסף לחטא... ויחזק לב פרעה... (לג-לה).

עוד באותו יום, בי"ג בניסן:

ויאמר ד' אל משה: בא אל פרעה... ויבא משה ואהרן אל פרעה, ויאמרו אליו: כה אמר ד'... הנני מביא מחר (- י"ד בניסן) ארבה בגבלך... ויפן ויצא מעם פרעה (י,א-ו).

מיד לאחר מכן מתקיים דיון בבית פרעה:

ויאמרו עבדי פרעה אליו: עד מתי יהיה זה לנו למוקש, שלח את האנשים ויעבדו את ד' א-להיהם, הטרם תדע כי אבדה מצרים. ויושב את משה ואת אהרן אל פרעה, ויאמר אלהם: לכו עבדו... מי ומי ההלכים. ויאמר משה: בנערינו ובזקנינו נלך... ויאמר אלהם... לא כן, לכו נא הגברים... ויגרש אתם מאת פני פרעה (ה-יא).

מיד לאחר מכן אנו קוראים:

ויאמר ד' אל משה: נטה ירך על ארץ מצרים בארבה... ויט משה את מטהו על ארץ מצרים, וד' נהג רוח קדים בארץ כל היום ההוא וכל הלילה (יב-יג).

למחרת, בי"ד בניסן, אנו קוראים:

הפקר היה, ורוח הקדים נשא את הארבה. ויעל הארבה... ויכס את עין כל הארץ, ותחשך הארץ (יג-טו).

פרעה לא מחכה אף רגע:

13. יום זה, בו התחיל השלב האחרון והמכריע של המכות ("כל מגפת"), נחקק לדראון עולם בתולדות מצרים: "השלושה-עשר לחודש תוט (החודש הראשון בעונת האביב) יום רע מאוד. לא תעשה בו דבר" Müller, מיתולוגיה מצרית (1918), עמ' 126). אפשר שזהו המקור לאמונה התפלה, הכל-כך רווחת בעולם, לגבי המספר 13 בכלל וכתאריך בפרט.

וימהר פרעה לקרא למשה ולאהרן, ויאמר: חטאתי... והעתירו לד' א-להיכם ויסר מעלי רק את המות הזה (טז-יז).

מיד:

ויצא מעם פרעה, ויעתר אל ד' (יח).

ומיד:

ויהפך ד' רוח ים חזק מאד, וישא את הארבה... ויחזק ד' את לב פרעה (יט-כ).

בו ביום, בי"ד בניסן (מבחינת הרושם של הנס, מסתבר שבאמצע היום):

ויאמר ד' אל משה: נטה ירך על השמים, ויהי חשך... ויט משה את ידו על השמים, ויהי חשך אפלה... [שלשת ימים: לא ראו איש את אחיו, ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים, ולכל בני-ישראל היה אור במושבתם] (כא-כג).

פרעה, שפתאום מחשיך לו היום, מבין מיד במי המדובר, ובלי להמתין רגע נוסף:

ויקרא פרעה אל משה, ויאמר: לכו עבדו את ד', רק צאנכם ובקרכם יצג, גם טפכם ילך עמכם. ויאמר משה: גם אתה תתן בידנו זבחים ועלות, ועשינו לד' א-להינו. וגם מקננו ילך עמנו, לא תשאר פרסה, כי ממנו נקח לעבד את ד' א-להינו... ויחזק ד' את לב פרעה, ולא אבה לשלחם. ויאמר לו פרעה: לך מעלי, השמר לך, אל תסף ראות פני, כי ביום ראתך פני תמות. ויאמר משה: כן דברת, לא אסף עוד ראות פניך (כד-ט).

פרעה טרם נשבר. משה כבר פונה ללכת, בהבטחה שלא יוסיף עוד לראות פניו (החושך רק התחיל), אך הקב"ה עוצר אותו:

ויאמר ד' אל משה: עוד נגע אחד אביא על פרעה ועל מצרים, אחרי כן ישלח אתכם מזה, כשלחו פֶּלֶה, גֶרֶש יגרש אתכם מזה. דבר-נא באזני העם, וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה כלי כסף וכלי זהב. [ויתן ד' את חן העם בעיני מצרים, גם האיש משה גדול מאד בארץ מצרים בעיני עבדי פרעה ובעיני העם] (א-ג).

טרם צאתו, פונה משה שוב אל פרעה:

ויאמר משה: כה אמר ד', כחצת הלילה אני יוצא בתוך מצרים, ומת כל בכור בארץ מצרים מבכור פרעה... והיתה צעקה גדלה בכל ארץ מצרים... ולכל בני-ישראל לא יחרץ כלב לשנו... וירדו כל עבדיך אלה אלי, והשתחוו לי לאמר צא אתה וכל העם אשר ברגליך, ואחרי כן אצא - ויצא מעם פרעה בחרי אף (ד-ח).

בצאתם מלפני פרעה אומר ד' אל משה:

לא ישמע אליכם פרעה, למען רבות מופתי בארץ מצרים (ט).

וכאן מסכם הכתוב:

ומשה ואהרן עשו את כל המפתים האלה לפני פרעה, ויחזק ד' את לב פרעה, ולא שלח את בני-ישראל מארצו (י).

כאמור, לאחר פסוק-הסיכום חוזרת התורה לבאר את שליחותם של משה ואהרן אל בני-ישראל, ואת ביצוע התוכנית עד אותה הנקודה, ביום י"ד בניסן אה"צ - זמן שחיטת הפסח.

סיכום תמונת המצב - י"ד בניסן אה"צ: הדם בכל ארץ מצרים זה היום השלשה-עשר; ריח הצפרדעים עדיין באוויר (עברו בסה"כ ארבעה ימים); הכנס באדם ובבהמה זה היום השישי. המצרים טרם התאושו מהערוב שסר לפני יומים. השחין פורח זה היום הרביעי. כל מקנה מצרים מת שלשום בדבר. אתמול בבוקר היכה ברד אשר כמוהו לא היה; הבוקר ירד ארבה והחשיך את עין כל הארץ; הארץ שרויה בחושך כבד כבר כמה שעות - ומי יודע עד מתי. פרעה כבר לא מקבל הפסקת-האש, והוא יושב בפחד ומצפה לחצות-הלילה.

*

ובליל ט"ו בניסן:

ויהי בחצי הלילה (כט).

- וההמשך ידוע.

נותר לנו עוד לברר את משמעותם של שבעת הימים, בין היום הראשון של פסח, יום היציאה ממצרים, לבין היום השביעי, יום קריעת ים-סוף. בשבעת הימים הללו נוסעים בני-ישראל במדבר מרעמסס סופתה, ומסוכות לאיתם, אשר בקצה המדבר. לקראת היום השביעי הם שבים לכיוון מצרים, כדי למשוך את פרעה לצאת אחריהם ("נבכים הם בארץ" (יד, א)), ובליל-שביעי הם נפגשים עם חיל פרעה על פי-החירות לפני בעל-צפון.

בני-ישראל משאירים אחריהם ארץ דוויה וחרבה - "ומצרים מקברים את אשר הכה ד' בהם כל בכור, ובאלהיהם עשה ד' שפטים" (במדבר לג, ד). מסתבר שהחושך לא היה סמך ("וימש חשך") כבר מההתחלה, כך שביומו הראשון עוד יכלו המצרים לקבור את מתיהם, בעוד בני"י ממהרים לצאת ממצרים. חז"ל מדייקים מלשון הכתוב במכת החושך, כי היו בו שני שלבים. שלב ראשון: "ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים שלשת ימים" (י, כב) - אפלה בלבד; שלב שני: "לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים" (כג) - חושך סמך שאינו מאפשר תנועה.

ראינו לנכון להביא כאן מדרש אחד, הנזכר בכמה מקומות, וביניהם בילקוט שמעוני (פרשת בא, רמז קפז):

ז' ימים של חושך היה על מצרים:

ג' ימים הראשונים: מי שהיה יושב ומבקש לעמוד - עומד, ומי שהיה עומד, אם היה מבקש לישיב - יושב.

ועוד ג' ימים אחרים: מי שהיה יושב - לא היה יכול לעמוד, ומי שעומד - לא היה יכול לישב.

ואיזה יום שביעי? - זה יום ז' של ים, שנאמר: "ויהי הענן והחשך"; היה הענן [מחשיך] למצרים ומאיר לישראל, דכתיב: "ולכל בני-ישראל היה אור במושבתם".

במבט ראשון זהו מדרש פליאה. המדרש פותח במכת חושך, וממשיך בקריעת ים סוף: "ויהי הענן והחשך"! כן דורש המדרש שהענן היה מחשיך למצרים ומאיר לישראל - מפסוק שמדבר על מכת החושך!

על-פי דברינו משתלבים הדברים להפליא: ב"ד בניסן בצהרים ירד חושך אפלה על מצרים; פרעה קורא למשה לאהרן; המ"מ נכשל, ומשה יוצא בטריקת דלת. ב"ד בניסן בין הערבים שוחטים בנ"י את פסחיהם, ואוכלים אותם בחיפזון עוד באותו הלילה. בנ"י מנצלים את מצרים באותו הלילה, ושואלים מהם כלי-כסף, וכלי-זהב ושמלות. בחצות הלילה מת כל בכור, ומצרים נזעקים למהר לשלחם מן הארץ. בבוקר ט"ו בניסן יוצאים בנ"י ביד רמה לעיני כל מצרים, ומצרים מקברים את מתיהם - כל זה קורה בשלב הראשון של החושך, כשעדיין החושך איננו סמיק. לאחר שלושה ימי אפלה מתחילים שלושה ימי חושך סמיק, שבהם אין אפשרות תנועה במצרים. היממה השביעית של החושך מתחילה בערב שביעי של פסח בצהרים; החושך נעשה כבר יותר דליל, מה שמאפשר לפרעה לצאת לרדוף אחרי בני-ישראל. בני-ישראל, לאחר שיצאו לכיוון המדבר ממחרת הפסח, שבים לכיוון מצרים לקראת היום השביעי, וחונים על פי החירות. בנקודה זו משיג אותם פרעה בתחילת ליל שביעי - וההמשך ידוע.

שבעת ימי החושך במצרים, ע"פ מדרש זה, מקבילים לשבעת ימי החג שנקבעו לבני-ישראל לדורות.

סיום

השארנו בתחילת המאמר שאלה פתוחה: כמה זמן עבר מאז מעמד הסנה הראשון עד שפקעה סבלנותו של משה והוא שב אל ד'?

ציינו, כי מעמד הסנה השני היה קרוב לתחילת המכות ("עתה תראה"). אם כדברינו, שמעמד ארץ מצרים היה בא' בניסן, הרי מעמד הסנה השני היה לא הרבה קודם. ע"פ דברי חז"ל בסדר עולם, שמעמד הסנה הראשון היה בפסח הקודם, יוצא שחלפה כמעט שנה מאז בא משה אל פרעה לדבר בשם ד' - ואפשר להבין את משה רבינו שטוען: "והצל לא הצלת את עמך"!

עמדנו גם על המשמעות החדשה שניתנת לראש-חודש ניסן, כראש השנה הישראלית - מיום זה מתחילים לספור את השנים ליציאת מצרים, ולמעשה - ללידתו של עם ישראל¹⁴. גם סימניו של רבי יהודה: דצ"ך עד"ש באח"ב, מוארים

14. מכאן גם הה"א בהגדה של פסח: "והגדת לבנך" - יכול מראש חודש?".

באור חדש, כאשר כל סימן מהווה צרור של מכות שביניהם יום הפסקה - זמן לפרעה להתעורר ולחזור בו, לפני הצרור הבא.

אפשר גם לחלק את המכות לשני חלקים: אותות ומופתים. החמש הראשונות - דם, צפרדע, כינים, ערוב ושחין (ב' עד י"א בניסן) - הן אותות מבשרי-רעות, אך אין בהם פגיעה מהותית בנפש או ברכוש. החמש האחרונות - דבר, ברד, ארבה, חושך ומכת בכורות (י"ב עד ט"ו בניסן) - הן מופתים שתכליתם לבטא את עוצמתו ויכולתו הבלתי-מוגבלת של הקב"ה. מכת בכורות יתרה על המופתים הקודמים בכך שהיא מונחתת ע"י הקב"ה בכבודו ובעצמו - "ונתתי את ידי במצרים". בכך היא מהווה שלב נוסף בתהליך היציאה ממצרים.

אלו הן רק דוגמאות בודדות למסקנות היוצאות מניתוח זה. תכלית המאמר היא לתת מבט פרשני מקורי על פרשיות יציאת מצרים, וכדרך פרשנית בפשטי הכתובים, הוא יכול להוות בסיס להרבה רעיונות חדשים.